

PRISTUP BILJEŽENJA ETNOGRAFSKE GRAĐE PAVLINE BOGDAN-BIJELIĆ

ZORICA SIMUNOVIĆ-PETRIĆ

Etnološki zavod JAZU
Matičina 2, 41000 Zagreb

UDK 39(092)
Pregledni članak

Pavlina Bogdan-Bijelić je izuzetna, ali do sada još premalo poznata ličnost hrvatske etnografije druge polovine 19. i početka 20. stoljeća. Njena aktivnost bila je vezana uz život i običaje Konavljana. Veći dio građe koju je sakupila pohranjen je u arhivu Odbora za narodni život i običaje JAZU, a manji dio je objavljen u Zborniku za narodni život i običaje. Opisala je topografiju Konavala, antropološke karakteristike naroda, opis društvene kuće, hrane, poljskih radova, tekstilnog rukotvorstva, narodne nošnje, običaja životnog i godišnjeg ciklusa i folklor; dakle, gotovo sve ono što su sadržavale kasnije etnografske monografije pisane po OSNOVI A. Radića.

Pavlina Bogdan-Bijelić je izuzetna, ali do sada još premalo poznata ličnost hrvatske etnografije druge polovine 19. i početka 20. stoljeća. Njena aktivnost bila je vezana uz život i običaje Konavljana, a njena bogata građa polazna je osnova koju nije moguće mimoći u proučavanju toga kraja.

Doba njezina djetinjstva je vrijeme preporoda u Dalmaciji, vrijeme rastrzano borbama narodnjaka i autonomaša za vlast i ostvarenje političkih i kulturnih ciljeva. Na kulturnom planu borba se vodila, prije svega, za otvaranje škola na materinjem jeziku i uvođenje hrvatskog jezika u državnu administraciju. Pobjeda narodne stranke na izborima 1870. godine bila je kulminacija narodnog preporoda u Dalmaciji.¹ Dalmatinski preporod je dao istaknute ličnosti hrvatske kulture, kao što je to bio Mihovil Pavlinović, Natko Nodilo i Valtazar Bogišić, da spomenemo samo one najmarkantnije, koji su doprinjeli razvoju hrvatske etnologije prikupljanjem narodne poezije, proučavanjem narodnog vjerovanja i narodnog prava.

Rođena je u Cavtatu 1855. godine u građanskoj obitelji porijeklom iz Uskoplja u Konavlima. U roditeljskom domu negovala se narodna riječ i stvaralaštvo. Zbog toga je njeno najveće zanimanje još iz djetinjstva bio konavoski vez. Prve spoznaje o vrijednosti narodnog rukotvorstva dobila je od majke, koja je tehniku izrade konavoskog veza naučila od svoje službenice Konavočke. Ljubav i divljenje prema ovom vezu, na kojega do tad nitko u građanskom društvu nije obraćao pažnju, nastojala je prenijeti na kćer, pa je Pavlinu već od najranijeg djetinjstva poučavala u načinu izrade konavoskog veza.

¹ G. Novak, Narodni preporod u Dalmaciji. Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Matica Hrvatska, Zagreb 1969., str. 84.

Nakon završene učiteljske škole u Dubrovniku, radila je kao učiteljica u rodnom Cavtatu. Godine 1880. dobila je zadatak da spremi ručne radove učenica za izložbu prigodom školske konferencije u Splitu. Narodni vez nije bio propisan nastavnim programom, pa su učenice vježbale ručne radove prema uzorcima iz stranih modnih časopisa. Pavlina Bijelić je već tada imala bogatu zbirku konavoskog veziva koju je izložila zajedno s radovima svojih učenica. Tom zbirkom željela je privući pažnju javnosti i tadašnje inteligencije na umjetničku i estetsku vrijednost narodnog veza. Doživjela je veliko razočaranje, jer građanstvo Splita, gdje su autonomaši još uvijek bili veoma utjecajni, nije pokazalo za izložbu nikakav interes. Ovaj neuspjeh ju nije obeshrabrio, već je i dalje uporno ustrajala u radu. Tek dvadeset godina kasnije (1900.) na svjetskoj izložbi u Parizu, njen album konavoskih vezova doživio je punu afirmaciju i divljenje evropske javnosti.² Slijedile su zatim još izložbe u Beču i Grazu (1902.) i Londonu (1903.) s podjednakim uspjehom.

U arhivu Odbora za narodni život i običaje JAZU sačuvano je osam stranica originalnog albuma s uzorcima veza koji je bio prikazan na spomenutim izložbama. Uz to su priloženi još i brojni uzorci vezova s konavoskih ženskih košulja, opis pojedinih bodova i njihovi tehnički nazivi. O konavoskom vezu objavila je samo manju radnju pod nazivom Konavoski ženski rad i običaji u sarajevskom ženskom listu *Nada* 1901. god. Ona je prva opisala konavosku nošnju (s arhaičnim ženskim elementom oglavlja — *honde-ljem*) koja je u naše vrijeme u radovima etnologa dobila znanstvenu obradu.

Velik dio njene ostavštine sadrži rukopisnu zbirku narodnih poslovice, zagonetki, pitalica i rječnik konavoskih izraza, do sada premalo proučenu i gotovo u cijelosti neobjavljenu.

Posebnu cjelinu, i ne manje vrijednu, čine zapisi konavoskih narodnih običaja, a dobrim dijelom su objavljeni u Zborniku za narodni život i običaje.³ To su u glavnom kraći zapisi životnih i vjerskih običaja, ali pisala je i o drugim stvarima: o obradi svile i lana, izradi sukna i pntenine, o bojenju tkanina, o nekim legendama i znamenitim Konavljanima.

² Na pariškoj izložbi 1900. također je izložila album konavoskih vezova i Nike Balarin, učiteljica u Grudama. Dvadesetak godina kasnije, učiteljica Jekla Miš (1875.—1956.) iz Dubrovnika, na službi u Konavlima, osnovala je 1921. godine Udruhu za udruživanje i unapređenje narodne umjetnosti i obrta u Cavtatu. Vidi: K. Benc-Bošković, Konavoski vez u prošlosti i danas. Konavoski zbornik I, Dubrovnik 1982., str. 164-165.

³ Popis objavljenih radova: Konavoski ženski rad i običaji. *Nada*, br. 21, Sarajevo 1901, str. 332-334; Varin dan u Konavlima. Zbornik za narodni život i običaje, knj. 10/1, str. 156-157; Blagoslovi u Konavlima. *Ibid.*, knj. 10/2, 1905., str. 323; Krađa djevojaka u Konavlima. *Ibid.*, knj. 11/1, 1906., str. 158-160; Kozarski ili tajni jezik u Konavlima. *Ibid.*, knj. 11/2, 1906., str. 304; Pokladni ponedjeljnik (Konavle u Dalmaciji). *Ibid.*, knj. 13/1, 1908., str. 160; Vještice (Konavle u Dalmaciji). *Ibid.*, knj. 13/2, 1908., str. 306-308; Karitat i sedmine (Konavli u Dalmaciji). *Ibid.*, knj. 19/2, 1914., str. 373-374; Trice (Konavli u Dalmaciji). *Ibid.*, knj. 20/1, 1915., str. 160; Zavjet (Konavli u Dalmaciji). *Ibid.*, knj. 21/1, 1917., str. 159-160; Ženidba (Cavtat u Dalmaciji). *Ibid.*, knj. 22, 1917., str. 312-316; Koledar (Konavli u Dalmaciji). *Ibid.*, knj. 23, 1918, str. 317-320; Zagonetke (Cavtat u Dalmaciji). *Ibid.*, knj. 25/1, 1924., str. 187-188; Tufin (Konavli u Dalmaciji). *Ibid.*, knj. 25/2, 1924; str. 381-383; Konavoski vez. Dubro-

Suradnju sa Zbornikom za narodni život i običaje počinje vrlo rano — još u vrijeme kada je bio urednik Antun Radić, a kasnije Dragutin Boranić i završava 1939. kad joj je objavljen posljednji rad. Iz pisma koja je slala urednicima Zbornika možemo nešto doznati i o načinu njenog bilježenja etnografske građe na terenu. U pismu iz 1900. god. između ostalog navodi: (...) Primila sam »Osnovu« i žao mi je što nijesam primila prije. Ja sam bilježila mnogo, ali se nijesam strogo kao Osnova kaže, držala seljačkog izraza. Od moga djetinjstva sabiram i bila sam ovdje najprva ženska glava koja se time bavila, ali nijesam imala zgodnog naputka (...) Godine 1901. piše Radiću: (...) Narodni vez bio bi jedna od cjelina moje radnje. Sve skupa sa slikama i uzorcima dalo bi lijepu knjižicu. Momu domorodcu i dobrom prijatelju gospodinu Bogišiću nijesam još pokazala, ali ako sutra kod mene dođe, te mu preostane vremena, pokazat ću mu. Izraze svuđ skupljam, a možda i zagonetke« (...)»⁴

Na žalost, do izdavanja veće radnje o narodnom vezu nije došlo iz razloga koji su nam ostali nepoznati, iako je Radić to želio.⁵ U tome ju je pretekao Vid Vuletić-Vukasović objavivši rad Narodni vezovi u Konavlima 1905. god.⁶ Nakon smrti Valtazara Bogišića Pavlina Bogdan-Bijelić poklonila je Bogišićevom arhivu u Cavtatu kolekciju tekstilnih predmeta iz 18. stolj., uzorke mrkog veza i ostalih vezilačkih tehnika (koji su možda bili cjelina s onim dijelom koji je danas pohranjen u arhivu Odbora za NŽO), svoje ručne radove i porodičnu korespondenciju.

Etnografski rad Pavline Bogdan-Bijelić završava 1904. god. kad se udala za Vlahu Bogdana, tajnika Toskanskog vojvode Ferdinanda IV i živjela s njim neko vrijeme u Salzburgu. Nakon muževe smrti (1910.) ponovo se vraća svojim starijim zapisima, te ih šalje uredništvu Zbornika za objavljivanje. Poticaj za sabiranje građe proizlazio je iz ljubavi za Konavle i divljenju prema tradicijskoj kulturi koja u njezino vrijeme još nije bila poznata, niti joj se pridavala ona važnost, koju narodna kultura svakog naroda zaslužuje. Radila je samostalno, na svoj način kako je najbolje znala, pa

vački list, 24-26, 1924., str. 24-25; Iz stare dubrovačke kuhinje. Zb. za NŽO, knj. 26, 1928, str. 180-182; Grabež djevojke (Konavle u Dalmaciji). Ibid., knj. 26/2, 1928., str. 382-384; Ženidba (Konavli u Dalmaciji). Ibid., knj. 27/1, 1930, str. 111-136; Rečenice i pitalice (Dubrovnik i okoline). Ibid., knj. 29/1, 1933, str. 224-232; Gatanja (Konavli kraj Dubrovnika). Ibid., knj. 32/1, 1939., str. 209-216.

⁴) Rukopisni arhiv Odbora za narodni život i običaje JAZU, Sign. SZ 19.

⁵) (...) »Ne znam jesam li Vam pisala da je kod mene bio sa gospođom Dr. Radić, urednik akademskog zbornika pak je ostao vrlo začuđen na osnovi moga rada i moje zbirke. Obecao mi je da bi se on zauzeo da djelo ugleda svjetlo i to niđe nego putem akademije. Neki dan primih pismo u kome mi piše: »Baš sam danas do podne razgovarao o toj stvari s predsjednikom akademije T. Smičklasom, razložio mu, s kolikijem Vi, Gospođice marom, ljubavlju i vještinom, radite oko lijepoga toga posla. Čisto mu je — vidio sam — žao bilo, da bi to izdala »Matica Hrvatska«, — pa je rekao, da to može izdati Akademija u posevnoj svesci jedne godine mjesto »Zbornika« (...) Pismo V. Bogišiću od 12. svibnja 1901. godine. Bogišićev arhiv i biblioteka u Cavtatu, Sign. B XVIII.

⁶) Vid Vuletić-Vukasović, Narodni vezovi u Konavlima, Spomenik Srpske kraljevske akademije, Beograd 1905., str. 205-211.

ako je i bilo nekih propusta (nije uvijek sve zapisivala »po seljašku« kako se to kasnije zahtijevalo, mi to danas ne možemo ocjenjivati našim mjerilima. Naputak nije nijedan koristila, što je možda koji put nedostatak, ali može biti i prednost. Računava *Osnova* došla joj je u ruke kad je već bilo prekasno, jer je njen rad tada bio već pri kraju. Međutim, i prije Radićeve *Osnove* bilo je naputaka za sabiranje etnografske građe s kojima se također nije služila. Još 1851. god. Ivan Kukuljević-Sakcinski objavljuje *Pitanja na sve prijatelje starinah i jugoslavenske pověstice* u Arkivu za pověstnicu Jugoslavensku. Nešto kasnije Friedrich Krauss izdaje svoju upitnicu u *Mittheilungen der Anthropologische Gesellschaft in Wien* (1884.), a par godina iza toga objavljena je u prijevodu pod naslovom *Pitanja za proučavanje naroda u Bosanskoj vili* (Sarajevo, 1887.). Spomenimo ovdje i *Naputak za opisanje pravnijih običaja koji živi u narodu* iz 1867. godine njenog prijatelja Valtazara Bogišića. Po svojoj prilici spomenute publikacije njoj nisu bile dostupne, jer se često gorko žalila u pismima V. Bogišiću na težak materijalni položaj učiteljice.

Unatoč svemu, građa Pavline Bogdan-Bijelić (objavljena i neobjavljena) daje zaokruženu monografsku cjelinu o Konavlima. Tu se u pojednim poglavljima nalazi opis Konavala — njegova topografija, antropološke karakteristike naroda, opis zadružne kuće, hrane, poljskih radova, tekstilnog rukotvorstva, narodne nošnje, običaja životnog i godišnjeg ciklusa, folklor, dakle, u glavnom, sve ono što su kasnije etnografske monografije pisane po Osnovi A. Radića sadržavale. Stoga bismo mogli zaključiti da je pristup bilježenja građe Pavline Bogdan-Bijelić bio monografski, ali da smo ju do sada prvenstveno smatrali dobrim poznavaoцем konavoskog narodnog veza⁷ i konavoske nošnje, a njen rad nije dobio ono priznanje koje zaslužuje prvenstveno zbog toga, jer je većina njezine građe ostala neobjavljena.

ETHNOGRAPHIC DATA RECORDED BY PAVLINA BOGDAN-BIJELIĆ

Summary

Pavlina Bogdan-Bijelić was an exceptional, but insufficiently known, Croatian ethnographer from the second half of the 19th century and the beginning of this century. Her activity in gathering data on life and customs of Konavle near Dubrovnik resulted in a rich collection which is still one of the most important sources for studying that region. The largest part of her manuscript is kept in the archives of the Council for folk life and customs of JAZU in Zagreb, while only a small part was published in *Zbornik za narodni život i običaje*.

Pavlina Bogdan-Bijelić's data includes the topography of Konavle, the physical characteristics of its inhabitants, a description of a *zadruga* household, food, work in the fields, textile manufacturing, clothing, customs of life cycle and yearly cycle, and folklore. Thus, she had covered almost all the topics which we find included in later ethnographic monographs, written after the *Osnova* of Antun Radić.

⁷ Opisala je i sačuvala primjerke starinskog mrkog veza koji je bio u fazi nestajanja krajem 19. stoljeća i zabilježila posljednje žive starice koje su se s time još u mladosti profesionalno bavile.